

ДИСКУРС У СФЕРІ УСНОЇ І ПИСЕМНОЇ КОМУНІКАЦІЇ: ЛІНГВОДИДАКТИЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ПРОБЛЕМИ

У статті розглянуто актуальне для нових технологій навчання мови питання про пріоритетне спрямування мовної освіти на вивчення дискурсу.

The article deals with an actual question for new language technologies about the role of discourse in the educational process.

У сучасній лінгвістиці чітко розмежовано поняття “текст” і “дискурс” (Ф. С. Бацевич., В. І. Карасик, А. О. Кібрик, О. С. Кубрякова, К. Я. Кусько, Л. М. Макаров, О. О. Селіванова), адже на зміну класичній текстолінгвістиці прийшла лінгвістика дискурсивна, яка “передусім досліджує дискурс комунікативних актів (текстовий і усний), наявність у цих актах когезійних зв’язків на різних мовних рівнях, а також, що вкрай важливо зв’язків мовних структур із категоріями екстрамовного змісту (соціальних, культурологічних, психологічних, етнічних, ментальних та інших)” [5: 61]. Вочевидь саме дискурсна неолінгвістика покликана визначити методологію аналізу структури дискурсу, скласифікувати його типи (жанри), власне, виробити науковий категоріальний апарат дискурсології.

Аналіз проблематики дисертаційних досліджень засвідчив, що наукові пошуки і здобутки української лінгводидактики останнього десятиліття так чи інакше перегукуються із загальними тенденціями лінгвістики. Передовсім йдеться про зацікавленість лінгвістичними “макрооб’єктами” – текстом і дискурсом, значно менше дослідженими, ніж слово чи речення (Горідько Ю. Л., 2000; Златів Л. М., 1999; Лановик Т. А., 2002; Нікітіна А. В., 2000). Інша характерна тенденція пов’язана із бурхливим розвитком лінгвістичної прагматики та її впливом на дидактику загалом. Цілком очевидно, що лінгводидактика стає більш прагматичною і функціонально зорієнтованою: простежуємо зміщення акцентів з мови та її структурно-системних властивостей на її функції або, послуговуючись щербівським протиставленням, з мови на мовленнєву діяльність (Босак Н. Ф., 2003; Дідук Г. І., 1998; Курінна А. Р., 2005; Кухарчук І. О., 2006; Семенов О. М., 2006; Статівка В. І., 2006). Крім того, спостерігаємо досить відчутний міжгалузевий зв’язок і перетин лінгводидактики із психолінгвістикою, соціолінгвістикою, літературознавством і когнітологією (Дороз В. Ф., 2005; Клименко Ж. В., 2008; Кучерява О. А., 2008; Левченко Т. М., 2001; Палихата Е. Л., 2005; Романенко Ю. О., 2006; Сафарян С. І., 2003; Симоненко Т. В., 2007).

Як відомо, думка щодо потреби розмежовування понять “текст” і “дискурс” з’явилась у кінці 70-х – на початку 80-х рр. ХХ століття, коли лінгвістика тексту та теорія мовленнєвих актів спрямували дослідження на аналіз дискурсу як загального продукту мовленнєвої діяльності людини. Головну відмінність між ними сформулював Е. Бенвеніст, пояснюючи дискурс як процес застосування мовної системи, а текст як результат цього процесу [1]. Надалі широке тлумачення дискурсу призвело до появи різних акцентів у його змісті, що загостило наукові суперечки та лише збільшило термінологічну невизначеність між авторами. Міжгалузєва сутність розглядуваного феномену сприяла появі різних джерел етимологізації означеної дефініції залежно від того, яку концепцію (філософсько-історичну, літературознавчу, лінгвістичну) поділяв той чи інший дослідник. У запропонованій статті ми не будемо зупинятися на розкритті історії вивчення і наукової дискусії з приводу термінологічної узгодженості понять “текст” і “дискурс” (вони досить докладно розглянуті у працях зарубіжних і вітчизняних учених – Н. Д. Арутюнова, В. Г. Борботько, І. Р. Гальперін, Ван Дейк Г. А., В. І. Карасик, О. С. Кубрякова, М. Л. Макаров, Т. В. Радзівська, О. О. Селіванова, П. Серіо, К. Ф. Седов, Дж. Остін, М. Фуко, З. Харріс), а перейдемо до розгляду питання щодо опозиції дискурсу і тексту за критерієм усний/писемний, яка, на

нашу думку, надалі продовжує залишатися *актуальною* проблемою не стільки теоретичної, скільки прикладної науки. Відповідно до цього, *метою* запропонованої статті є уточнення окремих положень лінгвістичної концепції дискурсу в системі координат антропоцентрично зорієнтованої лінгводидактики.

Наукова література налічує чимало визначень тексту, водночас найчастіше вчені неминуче посилаються на висловлювання І. Р. Гальперіна, згідно з яким текст – це “витвір мовленнєвотворчого процесу, що характеризується завершеністю, об’єктивованим у вигляді письмового документа, літературно оброблений відповідно з типом цього документа, твір, який складається із заголовка і низки особливих одиниць (надфразових єдностей), об’єднаних різними типами лексичного, граматичного, логічного, стилістичного зв’язку, має певну цілеспрямованість і прагматичну настанову” [3: 18]. З цього визначення, як бачимо, випливає, що вчений визначає текст як такий, що “існує лише у письмовій формі, бо далі автор додає, що “під текстом слід розуміти не фіксоване на папері усне мовлення, завжди раптове, неорганізоване, непослідовне, а особливий різновид мовленнєвої творчості, що має свої параметри, відмінні від параметрів усного мовлення” [3: 18]. Однак із появою нових акцентів у змісті класичної текстолінгвістики, які насамперед спричинені так званім дискурсивним переворотом, поступово почала розповсюджуватися ідея щодо зняття окремих дихонімій: “дискурс – усне мовлення”; “текст – писемна форма”; “дискурс – процес”; “текст – продукт, результат”; “текст – формальна, абстрактна конструкція”; “дискурс – віртуальні різновиди її актуалізації”. Про можливість фіксації дискурсу на письмі говорить О. С. Мельничук [7]; В. В. Богданов розглядає дискурс як родові поняття до таких видових, як мовлення і текст, що за самою лінгвістичною природою містять диференційні риси “усний” і “писемний” [2]; “Текст є переважно категорією письмовою, дискурс – усною, але дедалі з тенденцією трансформації в письмову форму”, – справедливо уточнює К. Я. Кусько [5: 160]. Якнайповніше ця ідея розвинулась у пізніших дослідженнях, зокрема у фундаментальній монографії М. Л. Макарова [6], а також ґрунтовному аналітичному огляді Н. В. Петрової, яка вважає, що “для поширення поняття “дискурс” на писемний текст аргументів знаходимо предостатньо, писемний текст – це твір мовленнєвий, є учасники, які перебувають у взаємодії; породження і сприймання писемного тексту неможливе без ментальних процесів і соціального контексту” [9: 128].

Сучасний стан наукової дослідженості порушеної нами проблеми свідчить про те, що і текст, і дискурс є мовленнєвими утвореннями, що характеризуються деякими схожими характеристиками: зв’язність, цілісність, завершеність, композиційна оформленість, належність до певного типу. Водночас до специфічних параметрів дискурсу належать ті, які пов’язані з екстралінгвістичними властивостями акту спілкування, а саме: комунікативні наміри й комунікативні цілі мовця та слухача; співвіднесеність дискурсу з конкретними учасниками комунікативного акту, їх соціальним статусом, рольовими стосунками; умови спілкування (форма контакту, час, місце, різновид і т. ін.); сфера спілкування (офіційна/неофіційна, професійна, побутова тощо). До цього додамо, що чи не найістотнішими з них, які, власне, і визначають створення конкретного дискурсу, виступають комунікативна мета, комунікативний намір або інтенція автора. Комунікативна мета – це планований акт спілкування, що досягається шляхом здійснення низки відповідних комунікативних намірів. Комунікативний намір становить домовленнєву фазу; він зумовлює вибір мовних засобів, їхнє комбінування, впливає на вибір типу дискурсу, його форму, аби втілити завдання автора – інформувати адресата або спонукати його до виконання предметно-практичної інтелектуальної чи мовленнєвої дії.

Отже, наукові здобутки сучасної когнітології, психолінгвістичні експерименти, досягнення прагмалінгвістики та усталені лінгвістичні й методичні підходи у характеристиці усної і писемної форм мовлення послуговували теоретичним і методологічним підґрунтям у запропонованій нами лінгводидактичній інтерпретації дискурсу у сфері усної та писемної комунікації.

Так, під час роботи з усним дискурсом головну увагу звертають на сталі мовні звороти, просодію, жести в дискурсі, особливості структури усного дискурсу та поділ його на елементарні дискурсивні одиниці, відмітною є і методика транскрибування дискурсу [4]. Під час роботи з писемним дискурсом на перший план висунуто питання граматики, дослідження дискурсивних факторів мовних явищ. Особливості функціонування контексту в усному і писемному дискурсах впливають і на характер роботи з ними. Так, ситуативний контекст в усному дискурсі сприймається безпосередньо, оскільки усний дискурс розгортається у площині “тут і зараз”, тоді як для писемного дискурсу ситуація створення і ситуація сприймання віддалені, тобто просторово-часові параметри писемного дискурсу дискретні (розділені). Означене позначається і на роботі з прагматичним контекстом, зокрема з поняттям “адресат мовлення”. Відсутність безпосереднього контакту підсилює роль категорії адресованості і модальності в писемному дискурсі, потребує їх чіткої вираженості, автор повинен продумати, а в окремих випадках навіть передбачити ту “віртуальну” взаємодію, яка можлива між ним і читачем у процесі сприймання останнім твору. Отож, роль прагматичного контексту в писемному дискурсі ускладнюється порівняно з усним, це простежуємо, наприклад, у доборі мовних зворотів, у виборі влучних формулювань, комунікативних стратегій для досягнення поставленої мети, у намаганні вплинути на інтелектуальну чи вольову сферу, емоційний стан, вчинки адресата, передбачити можливі реакції читача. Стосовно суб’єкта мовлення прагматичний контекст охоплює питання, пов’язані з його цілями, інтенціями, установками. З цього боку писемний дискурс, відрізняється від усного більшим рівнем продуманості, усвідомленості, вмотивованості і підготовленості. Відзначені характеристики принципів для писемного дискурсу і визначають специфіку текстового компонента. Як зазначає О. О. Селіванова, “писемний дискурс характеризується високим ступенем формальності та плановості, а усний – меншою мірою цих ознак” [10: 135]. Відповідно, для писемного дискурсу особливої ваги набувають такі категорії, як зв’язність, цілісність, послідовність, що допомагають авторові досягти поставленої мети при відсутності безпосереднього адресата мовлення [11].

Матеріалом дослідження процесу дискурсивної діяльності комунікантів слугує аналіз усної спонтанної комунікації, коли адресант і адресат перебувають у безпосередньому контакті один з одним і несуть взаємну відповідальність за наслідки спілкування. Інакше кажучи, дискурсні вміння виявляються в можливості вибрати адекватну стратегію спілкування, а отже, йдеться про комплекс мовленнєвої і немовленнєвої поведінки з метою реалізації комунікативного наміру кожного з партнерів. Зокрема, до означених стратегій ми віднесли такі: а) аналіз ситуації спілкування (час, місце, мета контакту, предмет розмови); б) прийняття рішення щодо програми своєї мовленнєвої/немовленнєвої поведінки, скерованої на досягнення комунікативної мети з урахуванням соціально-рольового портрету комунікативного партнера; в) усвідомлення комунікативного наміру іншого шляхом аналізу його мовленнєвої і немовленнєвої поведінки та визначення лінії впливу на нього у власних інтересах; г) використання конкретних мовленнєвих/немовленнєвих дій (тактик спілкування), спрямованих на досягнення комунікативного наміру; ґ) перебудова загальної лінії власної мовленнєвої/немовленнєвої поведінки з урахуванням поведінки партнера або збереження своєї попередньої лінії поведінки; д) відмова від інтересів партнера, збереження початкової комунікативної мети, спроба вплинути/змусити партнера прийняти її тощо. Дотично теми нашого дослідження, то слід під час навчання ознайомити майбутніх словесників із типовими ситуаціями спілкування, в яких вони зможуть реалізувати той чи інший тип (жанр) дискурсу, найбільш поширений у їхньому професійному спілкуванні (напр., політичний, науковий, педагогічний, публіцистичний, масмедійний і т. ін.). Відповідно до цього об’єктами перевірки виступатимуть такі мовленнєві/немовленнєві дії студентів, як: а) вибір адресантом типу дискурсу згідно з поставленою комунікативною метою та виявом своїх комунікативних намірів у вербальній формі; б) побудова типу дискурсу певного жанру (наукові читання, дебати, інтерв’ю, публічний виступ) відповідно до його логіко-композиційної структури з використанням мовленнєвих формул, кліше,

доречних в означеній ситуації; в) осягнення адресатом комунікативної мети партнера та свого ставлення до неї, усвідомлення змісту повідомлюваного, аналіз усіх параметрів комунікативної ситуації та визначення на цій підставі власної лінії поведінки, г) і зрештою, чи не найголовніше – вміння оцінити ситуацію з точки зору ефективності акту комунікації, в основі визначення якої лежить досягнення/недосягнення конкретної комунікативної мети.

Дещо складнішим, на нашу думку, є визначення сформованості дискурсивних умінь у сфері писемної комунікації, адже її учасники не вступають у безпосередній контакт і відповідальність за наслідки комунікації лягає переважно на адресанта і визначається адекватністю його оцінювання значущих параметрів комунікативної ситуації і конкретністю обраних мовленнєвих стратегій і тактик. З одного боку, дискурс у сфері писемної комунікації характеризується тим, що питома вага припадає на текст і текстові категорії зв'язності, завершеності, композиційної оформленості, цілісності, а з іншого, певну складність становить урахування параметрів екстралінгвістичного контексту, оскільки письмовий мовленнєвий витвір звично створюється поза безпосередньою комунікативною ситуацією. Виходячи з аналізу терміна “дискурс” у трактуванні вітчизняних і зарубіжних учених, ми дійшли висновку, що поняття “екстралінгвістичний контекст” охоплює два полюси – суб'єкта, відправника тексту, оформленого в усній чи письмовій формі, і комунікативну ситуацію, в якій продукується дискурс. Це, власне, і дозволяє розглядати екстралінгвістичні властивості акту спілкування як сукупність таких обов'язкових складових: учасники акту комунікації, їх комунікативні цілі та наміри, прагматичні установки, соціальні ролі, часово-просторові умови і сфера спілкування (офіційна, буденна, публічна, інтимно-дружня, професійна, видовишно-масова тощо), жанр дискурсу, що відображає специфіку реалізації комунікативного наміру суб'єкта мовлення у заданій ситуації спілкування.

Відповідно, об'єктами аналізу дискурсу у сфері писемної комунікації виступають такі знання і дискурсні вміння студентів, як: а) усвідомлення комунікативної мети, яку реалізує створений або створюваний автором текст; б) вміння аналізувати комунікативну ситуацію, враховуючи її параметри (статусно-рольові характеристики учасників, умови перебігу і сфера спілкування і т. ін.), на підставі чого вибирати найбільш оптимальні способи досягнення комунікативного наміру; в) дотримання жанрово-стилістичних канонів обраного дискурсу; г) вміння побудувати зв'язний текст з усіма властивими йому категоріями – цілісність, зв'язність розгорнутість інформації, композиційна завершеність тощо; г) вміння інтерпретувати текст різного типу відповідно до комунікативного наміру автора та конкретної ситуації спілкування; д) вміння варіювати комунікативні засоби у зв'язку зі зміною умов спілкування, обираючи оптимальні комунікативні стратегії і тактики.

Проведене дослідження дозволяє сформулювати такі основні *висновки*:

1. В останнє десятиліття ХХ – початку ХХІ століття провідними парадигмами лінгвістики стають прагматичні та когнітивні теорії, що розглядають текст у комунікації як вираження інтенцій мовців, а отже, у центрі уваги наукової спільноти опиняються когнітивно-дискурсивні процеси та їхні прагматичні складові, як-от: ілокуція мовця, реципієнт тексту, спільність пресупозиції тощо;
2. Мовленнєва діяльність утілюється в конкретних ситуаціях, у межах певного соціально-культурного контексту, а відтак для забезпечення успішної комунікації у адресанта й адресата повинен бути спільний прагматичний і когнітивний простір, що створюється спільною мовною і концептуальною картиною світу;
3. У теорію і практику навчання рідної мови дедалі активніше входить поняття дискурсу, що, з одного боку, дозволяє нейтралізувати уявлення про письмову форму мовленнєвого витвору, як це доволі часто характерно для тексту; по-друге, дозволяє уточнити різницю між двома рівнями лінгвістичних структур (граматичним і дискурсивним); по-третє, дозволяє сконцентрувати увагу студентів на мінімальній одиниці спілкування, якою згідно з постулатами сучасної лінгвопрагматики є мовленнєвий акт, а не речення.

Порушена проблема щодо пріоритетного спрямування мовної освіти на вивчення дискурсу є досить важливою і потребує подальшого дослідження.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бенвенист Э. Общая лингвистика. – М.: Прогресс, 1974. – 447 с.
2. Богданова В.В. Коммуникативная компетенция и коммуникативное лидерство // Язык, дискурс и личность: Межвуз. сб. научн. тр. – Тверь: ТГУ, 1990. – С. 26-31.
3. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. – М.: Наука, 1981. – 139 с.
4. Дискурс. Программа курса[Электронный ресурс] / Сост. А.А. Кябрик. – Режим доступа: <http://www.philol.msu.ru/otip/new/main/course/discourse> – prog 2005.doc.
5. Кусько К.Я. Текстолінгвістика текст і дискурс: актуальні та віртуальні тенденції розвитку // Вісник Черкаського університету. – Черкаси, 2001. – Вип. 24. – С. 60-66.
6. Макаров М.Л. Основы теории дискурса. – М.: ИТДГК “Гнозис”, 2003. – 208 с.
7. Мельничук О.С. Мова як суспільне явище і як предмет сучасного мовознавства // Мовознавство. – 1997. – №2-3. – С. 3-19.
8. Новое в зарубежной лингвистике. Лингвистическая прагматика. – М.: Прогресс, 1985. – Вип.16. – 500 с.
9. Петрова Н.В. Текст и дискурс // Вопросы языкознания. – 2003. – №6. – С. 123-131.
10. Селіванова О.О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики (аналітичний огляд). – К.: Фітоцентр, 1999. – 148 с.
11. Синиця І.О. Психологія писемної мови учнів 5-8 класів. – К.: Радянська школа, 1965. – 318 с.

УДК 378

О.Р. Гарбич-Мошора

ОСОБЛИВОСТІ РОЗУМІННЯ ТВОРЧИХ МАТЕМАТИЧНИХ ЗАДАЧ НА РІЗНИХ ЕТАПАХ ЇХ РОЗВ'ЯЗАННЯ СТУДЕНТАМИ АГРАРНИХ ВУЗІВ

У статті подається результат дослідження процесу розуміння творчих математичних задач, з'ясовується специфіка процесу розуміння, що пов'язана із інтелектуальною діяльністю в галузі математики.

In the article there have been given the investigation results of the process of understanding creative mathematical problems. It has been clarified the specific character of understanding that is connected with the intellectual activity in mathematics.

Основним завданням вищої освіти при врахуванні вимог і принципів Болонської декларації є “орієнтація вищих навчальних закладів на кінцевий результат: знання, уміння та навички випускників, що повинні бути застосовані та використані на користь держави”. Це вимагає глибокої перебудови психологічної, дидактичної, методичної та наукової діяльності науково-педагогічних працівників, опанування ними інтерактивних методів навчання, інформаційних технологій, розширення застосування експертних і тестових методів оцінювання рівня знань та компетентності, підвищення об'єктивності оцінювання знань, умінь та навичок студентів.

У підготовці сучасного інженера особлива роль належить математиці, яка традиційно є інструментом розв'язання інженерних задач. Забезпечення належної якості математичної компетенції випускників вищих аграрних навчальних закладів наштовхує на низку проблем. По-перше, математика є досить складною дисципліною, оволодіння якою вимагає певного рівня початкової підготовки студента і спирається на розвиненість його логічного й аналітичного мислення. По-друге, формалізованість математичних понять не сприяє усвідомленню студентами ролі математичної освіти як важливої складової їх підготовки до майбутньої професійної діяльності, що відбивається на їх ставленні до оволодіння математикою. Крім того, традиційні методи викладання не дозволяють суттєво змінити